ZAMONAVIY MORFOLOGIYADA OT SO‘ZLARNING O‘RNI VA VAZIFASI

Axmedova dildora faxridinovna

Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya:Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan morfologiya tizimida ot so‘z turkumining o‘rni, grammatik xususiyatlari va funksional vazifalari tahlil qilinadi. Otlarning predmetlik ma’nosini ifodalashi, grammatik kategoriyalari, gap tarkibidagi sintaktik vazifalari hamda zamonaviy lingvistik qarashlar asosida otlarning til tizimidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, otlarning leksik-semantik guruhlari va nutq jarayonidagi kommunikativ imkoniyatlari haqida ilmiy mulohazalar beriladi.

Kalit so‘zlar: morfologiya, ot so‘z turkumi, grammatik kategoriya, kelishik, egalik, son kategoriyasi, sintaksis, tilshunoslik, semantika, lingvistika.

Morfologiya tilshunoslikning muhim bo‘limlaridan biri bo‘lib, so‘zlarning grammatik qurilishi, shakliy xususiyatlari hamda grammatik ma’nolarini o‘rganadi. Har qanday til tizimida so‘z turkumlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ular orasida ot so‘z turkumi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Chunki otlar predmet, shaxs, hodisa, voqelik va tushunchalarni ifodalash orqali nutqning asosiy mazmuniy tayanchini hosil qiladi. Zamonaviy morfologiyada ot so‘zlarning tabiati faqat grammatik jihatdan emas, balki funksional-semantik nuqtai nazardan ham o‘rganilmoqda. Til taraqqiyoti davomida otlarning qo‘llanish imkoniyatlari kengayib, ular kommunikativ jarayonning ajralmas qismiga aylangan.

Ot so‘z turkumining morfologik tavsifi

Ot predmetlik ma’nosini bildirib, “kim?”, “nima?” so‘roqlariga javob bo‘ladigan mustaqil so‘z turkumidir. Otlar inson tafakkurida mavjud predmet va hodisalarni

nomlash vazifasini bajaradi.

O‘zbek tilida otlar quyidagi grammatik kategoriyalarga ega:
Son kategoriyasi
Ot birlik va ko‘plik shakllarida qo‘llanadi.

Misollar: kitob – kitoblar

bola – bolalar

daraxt – daraxtlar

Ko‘plik ma’nosi asosan “-lar” qo‘shimchasi orqali ifodalanadi. Ayrim holatlarda ushbu qo‘shimcha hurmat yoki umumlashtirish ma’nolarini ham bildiradi.

Masalan:

Ustozlar keldilar.

Bu yerda ko‘plik shakli hurmat ma’nosini ifodalagan.

Egalik kategoriyasi
Otlar predmetning muayyan shaxsga tegishliligini bildiradi.

Misollar:

kitobim

kitobing

kitobi

kitobimiz

Egalik qo‘shimchalari nutqning aniqligini ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi.

Kelishik kategoriyasi
O‘zbek tilida otlarning olti kelishigi mavjud:

Bosh kelishik

Qaratqich kelishigi

Tushum kelishigi

Jo‘nalish kelishigi

O‘rin-payt kelishigi

Chiqish kelishigi

Masalan:kitobning muqovasi,kitobni oldim,maktabga bordim,uyda o‘tirdim,qishloqdan keldim

Kelishik shakllari gap tarkibidagi sintaktik munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi.
Zamonaviy morfologiyada otlarning funksional xususiyatlari
Bugungi tilshunoslikda otlar faqat grammatik birlik sifatida emas, balki kommunikativ vosita sifatida ham o‘rganiladi. Zamonaviy morfologiya otlarning nutqdagi

vazifalariga alohida e’tibor qaratadi.

Otlar quyidagi vazifalarni bajaradi:

Nominativ vazifa

Otlarning asosiy vazifasi predmet va tushunchalarni nomlashdir.

Masalan:inson,tabiat,bilim,vatan

Tilning lug‘at boyligi asosan otlar hisobiga kengayadi.

Kommunikativ vazifa

Nutq jarayonida axborotni yetkazishda otlar asosiy birliklardan biri hisoblanadi.

Masalan:

Talaba ilmiy tadqiqot olib bormoqda.

Ushbu gapda “talaba” va “tadqiqot” otlari asosiy mazmuniy markaz vazifasini bajarmoqda.

Sintaktik vazifa

Otlar gap tarkibida turli sintaktik vazifalarda keladi:

Ega:

O‘quvchi kitob o‘qidi.

To‘ldiruvchi:

Men kitobni oldim.

Aniqlovchi:

Bog‘ darvozasi ochildi.

Kesim:

U shifokor.

Bu holat otlarning til tizimidagi funksional imkoniyatlari keng ekanligini ko‘rsatadi. Hozirgi tilshunoslikda funksional grammatika, kognitiv tilshunoslik va pragmalingvistika yo‘nalishlari rivojlanishi natijasida otlarning o‘rganilish doirasi yanada kengaydi.
Kognitiv yondashuvga ko‘ra, otlar inson tafakkurida olamni idrok etish va tasniflash vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Har bir ot ma’lum tushuncha yoki konseptni ifodalaydi.

Masalan: “ona”, “vatan”, “xalq” kabi otlar nafaqat predmet ma’nosini, balki ma’naviy-ijtimoiy tushunchalarni ham ifodalaydi.

Zamonaviy morfologiya otlarning:

semantik xususiyatlari;

funksional imkoniyatlari;

pragmatik vazifalari;

diskursdagi qo‘llanish xususiyatlarini

kompleks tarzda tadqiq etmoqda.

Ot so‘z turkumi zamonaviy morfologiyada muhim o‘rin tutuvchi grammatik birliklardan biridir. U predmetlik ma’nosini ifodalashi, grammatik kategoriyalarga egaligi hamda nutqning asosiy mazmuniy tayanchlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tilshunoslikda otlarning funksional-semantik xususiyatlarini chuqur o‘rganish til tizimini mukammal anglash imkonini beradi.

Otlarning morfologik va sintaktik xususiyatlarini o‘rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy lingvistika rivoji uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

Mirtojiyev M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
Mahmudov N., Nurmonov A. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent, 1995.
Hojiyev A. O‘zbek tili grammatikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
Abdurahmonov G‘. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent, 2003.
Sayfullayeva R., Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent, 2010.
Nurmonov A. Lingvistik nazariya asoslari. – Toshkent, 2008.